

A KORTÁRSÁK SZÉCHENYI HITELÉRŐL.

(Harmadik, befejező közlemény.)

A *Hitelt* erősen kárhóztatja a Nemzeti Múzeumban fönnmaradt következő kézirat: «Gr. Sz. I. azon munkájának, melynek neve Hitel kivonata, csekély észrevételekkel». ¹ Az ismeretlen kivonatoló szerint a *Hitelnek* «nagyobb a füstje mint a lángja,» a «kiváló Mágánások ellen intézett satyra, a közjó előmozdítására, a Magyar Nemzet felemeltetésére, virágzó állapotban hozására törekedő József palástja alá bujtatva». Kár, mint a kivonatoló megjegyzi, hogy a szatirában Széchenyi, hevétől elragadtatva, az egész nemes nemzetet, a maga nemzetét nem szégyenlett gúny tárgyává tenni. Megjegyzi, hogy mások még súlyosabban ítélik el Széchenyit; azt tartják, hogy a mű alap nélküli quodlibet, torzonborzas söprű, féloldalú munka; azt mondják, hogy «Gróf Széchenyi utazásai közt sokat látott, hallott, tapasztalt és ezeket a magyar publicummal közleni kívánván, jó szándék színe alatt a nemzet színét derekasán sértegeti, a nép sepreinél pedig kedvet keresvén, ezt amaz ellen irigységre gerjeszti és a néki szükséges zabolából való bontakozásra biztatja.» ²

Találóan festi ezt a nemesi típust Arany János *Az elveszett alkotmányban* (II. ének), amikor Rák Bende így beszél el atyja halálát:

Történt e' közben, *valamely* Széchenyi nevű gróf
Írt *valamely* könyvet (kár volt nem alunnia inkább!)
E könyvnek neve volt ..*Hitel*.. úgy tetszik *Hitel*! úgy van
Zajt űte akkor e könyv; olvasta paraszt, nemes egyre,
Aki csak egy fél napra belé pillanthata; *sőt volt*
Olyan is, aki saját pénzén megvette magának,
E könyvet, miután megkapni hiába törekvék.
Kedves apám, megvenni pedig — könyvet! magyar ember!
Végre Doronghy komám okosan kicsené casinónkból:

¹ 751. Fol. Hang. 12. dr. Közli dr. ifj. Iványi-Grünwald Béla *Hitel*-kiadásának 680—692. l.

² Apróbb, jelentéktelen csipkedéssel írt a *Hitelről* Ponori Thewrewk József, de mivel tulajdonképeni támadása inkább a *Világ* ellen irányult, ott lesz szó róla.

Jobb lett volna, bizony, soha el nem lopni a könyvet,
 Ellopván pedig azt egyenesen tűzlángba röpíteni
 Inkább, mintsem apám olvasni leüljön *elastisch*
 Székibe s olvasson, gyakran kialudt pipa mellett.
 Ó deli hölgy, soha sem kelt fel többé az ülésből!...
 Megborzadva veté lábához a könyvet, agyára
 Szökkenet vére, rövid pihegéssel hátra hanyatlott
 És, — a damoklesi kard leszakadt, a szörnyű halálcsöpp:
 Árva levék!

Voltak viszont olyanok is, akik nagy dicsérrel írtak a *Hitelről*. Pius Desideriust (Schröer Tóbiás, a pozsonyi ev. liceum tanára) annyira fellelkesítette, hogy 14 levélben *Über Erziehung und Unterricht in Ungarn* cím alatt a *Hitel* szellemében kifejtette pedagógiai rendszerét és kiadta Lipcsében 1833-ban. Művét Széchenyinek ajánlotta. (An den Grafen St. Sz., Verfasser des Buchs: Der Credit.) Schröer megemlíti, hogy látta a *Hitel* megjelenésekor «wie sie (t. i. a nemesség) knirschten».

Ilyen dicsérbő munka a *Toldalék-észrevételek* is (egy hazafit), amelyről fentebb már szó volt.

A legnagyobb dicséretre sarkalta a *Hitel* Karácsonyi Imre szegedi piaristát. Azt írja (1830 márc. 21.) Vedres István szegedi főmérnöknek, aki a művet neki olvasásra kölcsönözte, hogy élete hosszabbodott, esze és ítélete tágult, egész léte nemesedett, és hogy Széchenyit, ha annyi a hatalma, mint a tudománya, esze és akarátja, a magyarok teremtményének mondaná.

1830. márc. 30-án Gindly Antal keresi fel levelével Széchenyit Tengelicről, hogy háláját és tiszteletét fejezze ki a *Hitelért*. A munka fejét meglehetősen találta paprikája nélkül, a közepét igen jónak, a lábát kissé kövérnek; a berekesztés szaga eltűrésére a finnyás orrnak jó lehet a nátha, mert ha az, t. i. a berekesztés, sem használ, azon nem segíthetni.

Barátja, gr. Esterházy Vince és felesége, Liechtenstein Zsófia hercegnő, ápr. 14-én azt a hírt hozzák Aradról, hogy ott azt mondják a *Hitelről*, ami jó benne, az nem új, és ami új benne, az nem jó.

Br. Wesselényi Miklós ápr. 16-án levélben köszöni a könyvet és a legnagyobb lelkesedéssel ír róla. Szerinte a munka szép, jó és erős, nem lehet, hogy sokat ne használjon. Elismeri a saját művével szemben, hogy Széchenyi műve oly velősen van írva, a hasonlatok annyira az eleven életből vannak véve, annyi fűszer van benne, oly könnyed fordulatokkal és csiszoltsággal teltek, hogy abbahagyta a saját műve írását. Ugyanezt írja Wesselényi Döbrentének is — ez azt mutatja, hogy amit Széchenyinek írt, az nem udvarias szólam volt. Széchenyi a levél vétele után azonnal válaszol Wesselényinek és igyekezik rábírni, hogy munkáját adja ki; kötelessége kiadni, még ha a buta sokaság azt mondaná is, hogy őt (Széchenyit) utánozza. A mult országgyűlésen azt híresztelték, hogy Wesselényi

vezeti, ám fecsegjenek, mindenkinek be kell töltenie helyét és együtt többet érnek. Írja csak művét, ne halassa továbbra, mert a *Hitel* folytatását *Bírói zálog* címen rövidesen ki akarja nyomtatni. Úgy akar eljárni, mint Pradt, a francia publicista: minden évben egy könyvet akar közzétenni.

Wesselényi jó véleménye a *Hitel*ről később, úgy látszik, megváltozott. Széchenyi 1831. febr. 2-án ugyanis naplójában feljegyzi gr. Waldstein János következő kijelentését: «Nekem Wesselényi ezt mondta a *Hitel*ről, Hätte Széchenyi lieber alle Kraft die er im *Hitel* brauchte, verwendet um sich zu Tode (egy szó törölve) es wäre besser gewesen». Erre Széchenyi azt jegyezte meg: «Also auch der ist falsch gegen mich! Nein, ich kann es nicht glauben!»

Thaisz András Wesselényihez hasonlóan nyilatkozott. Kijelentése szerint (1830. okt. 20.) négy esztendeig írt, hogy megmutassa, hogy a magyar constitutio a legjobb; kiadja művét, mert sok fáradságába került, «de a *Hitel* más gondolatokra hozott». Thaisz munkája nem jelent meg. Feltűnő azonban, hogy Thaisz 1831 óta, mint a *Sas* c. folyóirat szerkesztője, nem emlékezett meg sem a *Hitel*ről, sem Széchenyi későbbi munkáiról. Csak annyi Széchenyi-hatást látunk, hogy folyóiratán Széchenyi *Hitel*éből választott jeligét használ.

Püspöky Mihály szerémszegei ügyvéd (1830. ápr. 2.) azt írja Széchenyinek, hogy a *Hitel* írására nem egyéb bírhatta, mint a haza iránt való hálakötelesség; ezt maga az idő is bizonyítja; még egy magyar sem mert ily tárgyról írni. Ismeri Say és Jakob hasonló műveit, szeretné a *Hitelt* is elolvasni, de mivel nem jut hozzá, kéri, küldje el neki.

Gr. Károlyi Lajos Londonból köszöni meg a *Hitelt*. (1830. ápr. 23.) Szerinte a tárgy pompás, találó hazánkra és honfitársainkra. Az *Előszó* elolvasása után látja, hogy sokban egyező a véleményük. Különösen az a gondolat tetszik neki, hogy ne a kormányban, hanem magunkban keressük a bajok okait.

Tatay János lövői kat. pap (1830. ápr. 19.) is megköszöni a *Hitelt*, amelyet már előbb is elolvasott, de most újra olvas. Azzal az óhajjal teszi le a könyvet kezéből, hogy minél több olvasóra találjon, és hogy a magyarok Istene adjon a szerzőnek erőt több hasonló mű írására.

Egy egri kat. pap (1830. ápr. 24.) a *Hitelt* forró csókkal illette. Megérti, hogy az igaz hitelből eredett szorgalom által a jó erkölcsöket, a szükséges tudományokat, a megelégedett életre való szükséges dolgokat bárki is könnyebben szerezheti meg, mintha az balítéletektől elnyomva, soha semmi újba kezdeni nem mer. Igaza van Széchenyinek: a békességes egyesülés által drága anyaföldünk szebb virradásra jut, és Magyarország nem volt, hanem lesz.

Széchenyi 1830. június 12-én bejegyzi naplójába a Crescentiától hallott azt az adatot, hogy Stettner Máté magyar kamarai tanácsos, akit barátjának tartott, azt mondta a *Hitelről*, hogy egészen olyan excentrikus, mint amilyen az írója, s hogy Crescentia ezzel szemben védte Széchenyit.

Gr. Andrassy Györgytől viszont azt hallotta Széchenyi, hogy gr. Teleki József, a kir. tábla bárója, nemsokára ezután a M. T. Társaság elnöke, így nyilatkozott: «Mennyi jót nem tehetett volna Széchenyi, csak azt a *Hitelt* ne írta volna».

Kazinczy Ferenc e szavakkal köszönte meg a művet:

«Öröm hallani, hogy egy lelkes tagunk így szólt; és ha a régi Rómában élénk, kérní fognám polgártársaimat, rendelkezjenek supplicatiót a halhatatlan isteneknek, mivel a hazának ily fiat adtak. Valóban Nagyságodnak s méltó barátjának, Wesselényinek igaza van, midőn a nemzetiséget nem nézik egynek a fennállóval, a szokottal. Muftit és janicsárt illet az a gondolkodás, hisz nekünk nem hasonlítani kell a másokhoz, hanem másoktól különbözni és ezért a jótól is idegenkedni. Ami jó, ami hasznos, az magyar is egyszersmind, s az olyat jobb másoktól elvenni s magyarrá csinálni, mint másokban csudálni, másoktól irigyelni.»

Angyalffy Mátyás, a Georgikon tanára, majd a Tudós Társaság tagja, (1830. jún. 12-én) angol levélben fejezi ki legmélyebb és legbensőbb köszönetét Sz. azon törekvéseiért, hogy régi és elavult törvényeinket, esztelen balítéleteinket támadja, mert ezek művelődésünknek és előhaladásunknak nagy akadályai — de a közhasznú művészetekben és tudományokban is ezek tartanak vissza bennünket, a békákhoz hasonlóan, mocsarainkban. Bevallja, hogy sok szomorú tapasztalata után a legtisztább hazafiságában is a legnagyobb közönybe kezdett süllyedni szegény hazánk iránt és már — Széchenyinek a *Hitelben* használt mottójával élve — *elég gyenge volt kétségbeesni*, de kiváló könyve felgyenesítette egy kissé és némi bátorságot öntött belé, azért még egyszer törekedni fog: *erősnek lenni és ellenállni*. Isten hosszabbítsa meg Széchenyi életét elhagyatott hazánk felvirágozására.

Igen érdekes egy lőcsei asszonynak, Petróczy Lajosné Doloviczenyi Zsuzsannának, 1830. júl. 12-én kelt levele a *Hitelről*. A derék anya egyik katonafiának lovat kér ugyan Széchenyitől, de ez nem von le lelkességéből semmit sem. Azt írja, hogy a mű némany helyeit könnyezve olvasta és három fiának vett egy-egy példányt, s hogy különösen tetszettek neki az ajánló sorok, amelyek az egész nőnemre megtisztelők, mert megmutatják, hol szerezhethetnek érdemeket a haza körül. Többször elolvasta a pompás könyvet és sajnálta, hogy a hazai nyelvben nem lévén oly járatos, német fordításban olvasta, csak azzal vigasztalta magát, hogy gyermekeit hazafias buzgalommal magyarokká igyekezett nevelni. Széchenyit meghatotta a levél. Aldunai útjában (okt. 7-én) felel a levélre. Az anya kérését nem telje-

sítette, de érdekesen nyilatkozik *Hitelérő*l. Azt írja, hogy amikor írta, el volt készülve arra, hogy elrontja jövőjét és sok ellenséget szerez magának. Amikor jószándékú könyvét a nemes női nemnek ajánlotta, egyen (céloz Crescentiára), a legnemesebben kívül nem számított részvevő becsületes lélekre, aki megértené. Petróczyne levele az Isten jutalma jószándékú törekvéseiért. Bármily beteg, érzi, mennyi erő és kitartás van benne és a neki küldött levél erő- és egészségforrás számára, amelyből hazánkra még sok hasznos fakadhat.

Gr. Waldstein József 1830. júl. 25-én köszöni meg a művet. Barátságos ajánlását a könyvön csak akkor reméli megérdemelni, ha Széchenyi iránti rokonérzését, a haza iránti buzgóságát tetteivel kimutatta. Széchenyi sokat használt a hazának tetteivel, de példájával is, és ez követésre ösztönöz. Büszke érzéssel vallja, hogy sokat köszönhet Széchenyinek. Ajánlását honunk szebb-lelkű asszonyaihoz németre fordította és ezzel kedveskedett az udvari dámáknak, akik nem késtek Széchenyit és művét maguk után az egekbe vonni.

Berzsenyi Dániel 1830. aug. 15-én köszöni meg a *Hitelt*. Szerinte

«a nagy névnek nincs szüksége a poeta koszorújára, de a poezisznek igen is gyakran van szüksége a nagy névre. Széchenyi műveiből sok szépet tanult. A *Hitel* a Dunántúl egész kurucvilágot támasztott a lelki világban, s furesza volt hallani a tarka vitatkozásokat. Az egyik az ideák tengerének látta azt, a másik lepdező angol parknak, amelyben a repdeső geniusz némelyeket rózsák és templomok közt repleztete, másokat pedig tűzben bokron karcolta. Mert fájdalom! az igazság mennyei sugarai csakugyan még sok szemnek tuskék».

Örült azonban a zajnak, mert ez életre mutat, de örvendhet Széchenyi is, mert oly anyagra tette művészkézetét, amelyből még minden bizonnyal formálhat daedalus járó szobrokat.

Nemesapáti Kiss Sámuel szilsárkányi ev. lelkész (1830. dec. 19.), Széchenyi nagy tisztelője, arról tudósítja, hogy sokan vannak, akik elítélik a művét, mert nem értik meg; azt is mondják, hogy a *Hitel* a magyar constitutiót tönkre akarja tenni.

Német János verpeléti birtokos nemes, volt huszárkapitány, (1831. márc. 2.) egy bál finom dohányt küld Széchenyinek nagy tisztelete jeléül és kifejti, hogy a haza elismeri fáradhatatlan törekvéseit és boldogítására irányuló igyekezetét.

Bartal György, a magyar kancellária tanácsosa, Sz.-nek a M. T. Társaság megválasztott alelnökének megerősítését ajánló kancelláriai előterjesztésében Széchenyi érdeméért említi, hogy a *Hitelben* kiváló képességeinek és tiszta, népszerűsége nem törekvő igyekezetének nyilvánvaló jelét adta.

Az 1830-iki országgyűlés után (1831 januárjában) az V. Ferdinand koronázására kiadott képen Ferdinand jobb kezével

két könyvre támaszkodik, ezek közül az egyiknek ez a felírása :
Credit.¹

Mindezek az adatok kétségtelenül bizonyítják, mily nagy érdeklődést keltett a mű a magyar társadalomban. De még e feljegyzéseknél is jobban mutatja a mű nagy hatását a kelendősége. 1830. febr. 7-én került a könyvpiacra. Alig másfél hónap múlva a Hazai és Külföldi Tudósítások márc. 27-i száma hirdette, hogy most hagyta el a sajtót a *Hitel* ujonnan nyomott (tehát második) kiadása. Igaz, hogy Széchenyi az első kiadásból sokat küldött el vagy adott tiszteletpéldányként, a legnagyobb részét ajánlással ellátva, barátainak, az ország főtisztviselőinek és más ismerőseinek. Hozzávetőleges számítás szerint 300 példányt tarthatott fenn magának a műből, a többi (700) 1½ hónap alatt könyvárusi úton fogyott el. Ez addig semmiféle más művel nem történt meg. Az első kiadásnak váratlan kelendősége arra készítette a nyomdát, hogy sürgősen gondoskodják pótlásról. Ez teljesen az első kiadás nyomán készült, ugyanolyan papíron, ugyanolyan betűkkel, ugyanolyan lapbeosztással, de természetesen nem lehetett elkerülni, hogy új sajtóhibák ne csúszzanak bele, s épen e hibák alapján állapítottam meg, hogy a két azonos kiadás közül melyik a második, mert a példányokon a második kiadás nincsen megjelölve.²

Az említett egykorú újságok hirdetéseiből megállapítható, hogy az aug. 19-iki számban a könyvnyomda hirdeti a *Hitel* 3. kiadásának és ennek alapján a német fordítást Paziazi Mihálytól, amely azonban már a *Hitel*nek szintén a harmadik kiadása németül. Az első ugyanis Lipcsében jelent meg névtelenül, a másodikon már a fordító (Vojdisek József) neve is ott van. A *Hitel* harmadik magyar kiadása 1830. aug. 19-én került könyvárusi forgalomba 4½ hónappal a második kiadás megjelenése után; így tehát félév alatt 2000 példánynál több fogyott el a magyar *Hitel*ből. A három magyar kiadáson kívül három németet is ért. Ez bizonyára kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a *Hitel*t szinte elkapkodták és sokan olvasták.

Stancsics Mihály is azt írja Népkönyvében (1842. III. füzet), hogy szegény-gazdag, boldog-boldogtalan megvette a művet, aki csak olvasónak mondatik. Jászay Pál szerint viszont, aki olvasta, nem tudta letenni kezéből. A 76 éves id. Szilágyi Lajos³ a *Széchenyi-gyász* szerint 1860-ban azt írja a családhoz intézett részvét-levelében, hogy a *Hitel*t «most olvasom tizennyolcadszor, ezt senki sem mondhatja el a honban, csak én».

¹ Széchenyi *Naplói* IV. k. 175 l. 2. sz. jegyzet.

² Budapesti Szemle 1909. 137 k. 147—50. l.

³ 1828-ban Sopronban az országos összeírók egyike volt, 1860-ban Biharmegyében lakott.

Érdekes tudni, milyen volt gr. Dessewffy Józsefnek véleménye a *Hitelről* és írójáról. Szept. 25-iki levelében értesíti Széchenyit, hogy taglalója a *Hitelnek*, de Széchenyi már hírből tudja ezt. Aldunai útjában (júl. 2-án) kérdést intéz Döbrenteihez, hogy Dessewffy refutatiója nyomtatásban van-e már. Dessewffy fenti levelében biztosítja Széchenyit, hogy tiszteli és szereti, sokban egyetért vele, de nem mindenben. Mind a ketten jót és hasznost akarnak, de ez a vélemények kölcsönös surlódásával őrlődhetik ki. Tudatja vele, hogy a *Taglalatot* a kinyomatás után azonnal elküldi neki, minél több észrevétele lesz reá, annál kedvesebb lesz neki. Szegény Dessewffy nem sejtette, amikor ezt kérte, hogy Széchenyi egész könyvvel és keményen fog válaszolni a *Taglalatra*.

Dessewffy a saját művéről és a *Hitelről* érdekesen nyilatkozik Kazinczynak.

«A sok mindenünneni unszolásokra bevégeztem észrevételeimet Gróf Széchenyi *Hitel* c. munkájára; ésszel és ideákkal hemzsegő könyv, csupán nagyításait, szélsőségeit és túlságait kell szerényen a szükséges mértékre visszaszorítani, hogy hasznos gyümölcsöket hozzon és hozhasson. De nem elég csak mustrálgatónak lenni, meghatározottabban kell kijelenteni a Nemzet részéről teendőket, mindennek okát kell adni; nem lehet szaladnunk, de kell indulnunk. Köszönni kell a szerzőnek és dicsérni szabad szóllását s hasonló egyenességgel kell tagolni ideáit, nagy, nemes, felséges érzéseiből el kell ragadtatni hasonló érzetekre és magasztalni kell az így érzeni tudót; bésavanyozott keserűségeit észre kell ugyan venni, de egyszersmind megengedni annak, ki gyönyörű nagy tettel előre megvásárlotta a bátrabb szóllás szabadságát — holmi csipősséggel hasonló legyintő csipősségekkel kell viszonzni; — így olyan lesz a critica, amilyennek lennie kell: használni fog a criticált könyv, használni a kritikus és a haza meg a király javádsze fog következhetni.»

Később azonban (1831. aug. 8.) szigorúbb a véleménye Széchenyiről.

«Gróf Széchenyi *Világába* — írja Kazinczynak — még bele nem tekintetem; mi kár, hogy ennek a jó akaratú és oly nagy célú embernek oly kevés esmeretei vannak hazája minden részéről, és hogy oly kevés józan itélettel bír, minden genie-je mellett. Felsőleges mind az, amit akar, de nem érti a módját és a lépcsőket, melyeken azt végbe vinni lehessen. El volt hibázva első nevelése, és amit azóta gondolkozott, az nem pótolhatta ki azon esmeretek hiányát, melyek nélkül hazájának nagyobb részeire nézve szűkölködik! Ha javítani akarom az emberek állapotját, azt jól és minden oldalról kell ösmérem és nem kell 40 esztendő s koromban gögösen magammal azt elhithetnem, hogy mivel Angliát, Arábiát és Franciaországot ösmérem, a magyarok és Magyarország esmérete nélkül hazám sorsán tudok javítani. Gr. Széchenyit senki sem tiszteli és szereti jobban, mint én, mert érzem, minő erő fekszik benne minden tekintetben, és minő szerencsés tünemény hazánk láthatárán, de épen azért, mert nem csak tisztelem és szerelem, hanem ösmérem is őtet, valamint hazámat, kívánám, hogy genieje ne ragadja

el annyira a dölyfösségig, mert bizonyosan többet fog ártani, mint használni hazánknak.»

Miskolczy György borsodmegyei adószedőt a *Hitel* megerősítette abban a tapasztalaton alapuló véleményében, hogy a szegény adófizető jobbágy mily sanyargatásnak van alávetve, ezért kérte (1830. okt. 11.) Széchenyit, törekedjék arra az országgyűlésen, hogy az országgyűlési költségeket a nemesség fizesse, mert a jobbágyon alig lehet az adó egy részét is beszedni.

Gr. Dessewffy József fentemlített levelében közölte Széchenyivel, hogy a *Hittelt* Abaujban Vitéz János táblabíró «nehézség gyanánt» akarta az országgyűlésére adatni a követeknek, de megmagyarázta neki, «mily nehéz oly egy várat erősnek tartani, mely nem ágyuztatik». 1830. okt. 25-én ezt jegyzi fel ennek a hatása alatt Széchenyi: «*Hitel* hat meine Reputation bei den schmierigen Landsleuten ganz verdunkelt. Vitéz in Abauj wollte ein gravamen daraus machen». Négy nap mulva Széchenyi gr. Károlyi Györgynél evett s ott találkozott «mit mehreren stützigen Deputirten, die mit mir ziemlich gespannt und kalt gewesen sind. *Hitel* gefiel ihnen nicht. Mein Gott wüsten sie, wie ich sie gering- und verachte».

Érdekes az, amit Széchenyi hg. Esterházy Miklósról jegyez fel (nov. 6.). Esterházy szívélyesen üdvözölte s meghívta ebédre, a *Hitel* tehát — írja Széchenyi — nem sértette meg. Amikor csakugyan meglátogatja, (nov. 11.) azt látja, hogy Esterházy előzékenyebb hozzá, mint a *Hitel* megjelenése előtt.

Feljegyzi (1830 nov. 22-én) azt is, ami reá nézve nagyon kedvezőtlen. Hg. Grassalkovich Antalné mostohaleánya, br. Montval Aspázia, egyenesen szemére veti, hogy komédiás, teljesen megváltozott t. i. (politikai felfogásában); a *Hittelt* hiúságból írta és mindent azért tesz, hogy magáról beszéltessen.

1830. nov. 26-án hasonló kellemetlen híreket jegyez fel naplójába. Gr. Károlyi Györgynek szemére vetette ugyanis, hogy csalatkozott benne, amire viszont Károlyi tudtára adta, hogy a hölgyek mind gyűlölik őt, hogy Genz Frigyes politikai író és Metternich bizalmasa *Hiteléről* a legrosszabbul nyilatkozott, mert nagyon közönségesnek tartja; ezért népszerűsége teljesen tönkre van téve, úgyhogy többé nem használhat. Még aznap kissé gondolkozva az eseten, eszébe jut és mulattatja, hogy oly végtelenül veszélyes embernek tartják; elhatározza, hogy ezentúl senkire sem bizza magát, és a legtöbb embert mélyen lenézi, mert oly nyomorultak, hogy nem képesek valakiről nemesen gondolkodni.

1830. dec. 1-én megjegyzi, hogy a legtöbb ember félreismeri, s újabb kifogásokat jegyez fel a *Hitel* ellen. Susany Miklós vértenskapitány kijelentette, hogy az átkozott könyv felét elolvasta, de aztán elégette. Gr. Esterházy Zsófiának meg az volt a kifogása, hogy a nőknek ajánlotta. Farkas

Imre táblabíró, volt kapitánynak az volt a véleménye, hogy a *Hitel* igen jeles mű, nagyon praktikus és józan, azért lehetetlen, hogy gr. Széchenyi írta. Ez nem volt elszigetelt vélemény. Nagy Elek, Wesselényi későbbi jószágigazgatója, is hihetetlennek tartotta, hogy egy gróf tollából ilyen alapos munka kikerülhessen, bizonyára szegénylegény dolgozta ki azt helyette.¹ Liebenberg is azt írja Széchenyinek, hogy Sopron vidékén kételkednek szerzőségében, amire Széchenyi így válaszol:²

«Igen nevettem, amit a *Hitelről* ír. Ott (Sopronban), azt gondolják hogy Nagy Pál csigáz, Cenken, hogy Ön vezet orromnál fogva, itt majd Döbrenteire, majd Kisfaludyra s Helmecczire esik a gyanú, — a diétán azt hitték, Wesselényi fujja belém, ami bennem van etc. etc.' Legyen, nem törődöm vele — s tán hasznos, mert nem tartanak tőlem, és kiki azt gondolván, hogy majd ő is megnyergel engem, inkább közelit hozzám.»

A *Hitel* eszméinek ellenzői különösen a megyei életben szereplő nemeselek sorából kerültek ki, azok közül, akik az 1825—27-iki országgyűlésen többek közt a sajtószabadságot is kívánták. Érdekes épen ezért I. Ferenc király nyilatkozata. Széchenyi feljegyzése szerint (1831 I. 12.) tréfásan így jellemezte ezeket az ellenzőket: «Sie wollen die Pressfreyheit! Und jetzt wollen sie Széchenyi's *Hitel* verbrennen».

Az 1831-i kolera idején Széchenyi kellemetlen hírt jegyez naplójába (1831. okt. 5.) a *Hitel* hatásáról. Feljegyzi gr. Károlyi György értesítése nyomán, hogy Klobusitzky József zamatói földbirtokos házának feldúlásakor egy zugprókátor az egyik asztalon a *Hitel*t találta s ennek a jobbágyokra vonatkozó részét tóra fordítva fellázította a népet. Széchenyi megjegyzi, hogy bizonyára a legszabadabb fordítás lehetett, s hogy a prókátort felakasztották. Nem tudja, véli Széchenyi, hogy igaz-e vagy koholt-e a hír, a vége mégis az lesz, hogy a szegény *Hitel*t lázadó könyvnek fogják tartani s ebből okot kovácsolnak majd a sajtószabadság ellen, reá pedig kellemetlen következmények háramlanak — már hallani is véli gr. Cziráky támadását a könyv ellen. És valóban, okt. 20-án azt írja Wesselényinek, hogy Pesten azt híresztelik: a *Hitel*, *Világ* stb. okozták a pörzendüléseket. Okt. 25-én pedig feljegyzi b. Eötvös Ignác kijelentését, hogy a parasztok a *Hitel*t fordították maguknak, azután amikor elteltek Széchenyi elveivel, gyujtogattak és gyilkoltak. Még 1830. jan. 19-én is azt jegyzi fel naplójába, hogy azt állítják, a *Hitel* lesz, és már most is, oka minden bajnak.

E hírek mellett újabb elismerő leveleket is kap. Ilyen Bornemisza János ternyei (Sárosm.) földbirtokos levele 1832. jan. 1-éről. Azt akarja tudtára adni, hogyan fogadták a *Hitel*t

¹ Krehnyai Gyula Babérlombok. Alkotmány 1901 júl. 4. sz.

² Levele 1830 márc. 21.

és hogyan vélekednek e halhatatlan műről, mert így akarja meghálálni a végtelen élvezetet, amely a mű olvasásakor elfogta. Annak igazolására, hogy csak a hála és Széchenyi kiváló elméjének csodálata, eszméinek gazdagsága készítette az írásra, megemlíti, hogy nincs oka a hízélgésre: már 50 éves elmúlt, nincs állásban és nem is akar állásba kerülni, nincs gyermeke, családja jómódú, neki is van vagyona, és a *Hitel* értelmében kevesebbet költ, mint amennyi a jövedelme. Személyes ok is készítette a levélírássra, mert Bécsben sokszor látta Széchenyit. Pigay Antal ugyanis, Széchenyi atyjának titkára, jó barátja, akivel sokat beszélt Széchenyi Istvánról. Bécsben egymással nagyon ellentétes véleményeket hallott a *Hitel*ről, de feltűnt neki, hogy a nagyobb urak szidták, a kisebbek dicsérték. 1830 áprilisában Pesten át hazautaztában a Fehér hajó fogadó közös asztalánál szintén a *Hitel*ről folyt a szó. Amikor itt az egyik szerény vendéget kérdezték, mi a véleménye a könyvről, ez előbb 6 üveg tokajit hozatott és telt pohárral így szólt: «A *Hitel* és szerzője, akinek utolsó csepp véremet hitelezem, éljenek! Ez a válaszom arra, hogyan tetszik nekem a *Hitel*.» Erre ő is megvette és öt napi útja alatt figyelemmel elolvasta (néhány helyet 4—5-ször is). Amikor hazaért, első kérdése az volt, hogy olvasták-e a könyvét. De a sárosiak, kiknek egyetlen hibájuk, hogy nem tudnak jól magyarul beszélni, egyébként azonban magyarok és a *Hitel*hez méltó szívük van, még a hitel szót sem értették. 1832. jan. 1-ig azonban az idevaló magasabb-alsóbb, vagyonosabb-szegényebb nemesség háromnegyed része áhitattal elolvasta a művet. Közli Széchenyivel, hogyan vélekedik a felsőmagyarországi (Zemplén-, Abauj-, Ung-, Sáros-, Szepes-, Liptó-, Árva- és Trencsén-megyei) nagyszámú fő- és köznemesség a *Hitel*ről. Az általában szegény köznemesség négy részre osztható. Fele — köztük a leggazdagabbak, legműveltebbek, az ősnemesek — Széchenyi véleményén vannak; dicsérik, hálásak neki, a legnagyobb áldozatra készek és csak a kezdő lökést várják. Negyed része azt véli, hogy az eszme kitűnő, de még nem elég érett a véghezvitelre. Ide tartoznak a bírálógatók, akik a következőket kifogásolják a műben:

a) Széchenyinek nem kellett volna a királyt annyira dicsérnie; nem is kellett volna reá hivatkoznia, mert ezzel annak a gyanúsításnak tette ki magát, hogy főudvarmesterségre vagy excellentiás címre törekszik;

b) a bajok feltárását helyeslik, de szerintük a főrangúak ellen, akikről helyesen mondjuk, hogy a hazá adott nekik, de ők a hazának soha semmit, erélyesebben kellett volna fellépnie, és jobban meg kellett volna rónia azt, hogy nem tudnak magyarul, sőt szégyenlik a magyar beszédet, és hogy a játékszenvedélynek élnek, vagyonukat szeretőkre pazarolják és nem a hazában, hanem a külföldön és különösen Bécsben költik;

c) a bajusztól, sarkantyúról, Zrinyi-dolmányról, atilláról hazafiasabban kellett volna nyilatkoznia, vagy egyáltalán mellőznie kellett volna ezeket.

De a bírálógatók is helyeslik Széchenyi nézeteit, csak talán azért beszélnek, hogy beszélhessenek.

Az utolsó negyedrészt csupa szegény nemes, akik azt mondják, hogy könnyű gr. Széchenyi Istvánnak; ha szegény volna, másként beszélne; ő kiváló nevelésben részesült, és ha mindenét a hazának áldozná fel, eszével és tollával is segíthetne magán; nőtlen, gyermektelen, gazdag rokonai vannak, akiknél élhetne; ha vagyona felét elajándékozza, még mindig marad anyyija, hogy grófi módon élhessen; ők azonban szegények, földjük sovány, s ha a parasztnak a robotot odaajándékoznák, helyettük adót fizetnének, az annyi volna, mintha ők jobbágyokká, a jobbágyok nemesekké válnának.

Végül a mágnások kivétel nélkül mind szidják a *Hitelt* és azt mondják, hogy ha a hazát ezután szerencsétlenség éri, az csak a *Hitelnek* köszönhető.

Széchenyi Bornemisza értesítését megköszönte. Megírta neki, hogy becsületes szándékainak elferdítése, félremagyarázása fáj neki, annál jobban élvezi, ha valaki jószándékát jóakarólag elismeri és nem ítéli el vakon; a mágnások ellenséges indulata viszont nem újság előtte — 40 éves korában a legrosszabbra el van készülve.

Bornemisza ugyanazzal a lelkesedéssel ír a *Hitelről*, amellyel Petrócziné. Ezzel szemben Pulszky Ferenc — igaz, hogy később irt visszaemlékezéseiben¹ — némileg eltérő képet nyújt a *Hitel* sárosi hatásáról. Szerinte német fordításban olvasták (ez egyezik Bornemiszával) és azt tartották, hogy grófok írhatnak ugyan elég jól lovakról, mert ehhez csakugyan értenek, de politikába ne avatkozzanak, ez a táblabírák dolga, kik ehhez jobban értenek, mint az olyan pesti mágnás; mindenki örült, hogy majd megadja neki gr. Dessewffy Pipsz, ki szívesen olvasott fel töredékeket *Taglatatjából*. Hiába állította Fejérváry Gábor (Pulszky nagybátyja), ki Széchenyi tehetségeit igen nagyra becsülte, hogy a *Hitel* megjelenése epochalisnak fog tartatni. Az első kiadást a vidéken nem olvasták, csak Pesten és a magasabb körökben volt hatása, a táblabírákra sokkal később lett befolyással. Ő (Pulszky) nem tudott megbarátkozni szakadozott formátlanságával s Benthamot látta kikandikálni minden lapjáról. De később (1871-ben) Széchenyiről irt tanulmányában már így ír a *Hitel* hatásáról:

«Ha e munkát most lapozgatjuk, alig képzelhetjük, mikép történhetett az, hogy ily formátlan, darabos, nehézkes s mindamellett mégis felületes könyvnek oly roppant olvasóköre akadt. A támadás az ősiség ellen volt in-

¹ *Életem és korom*, I. k. 25. l.

tézye, pedig az ország legnagyobb része abban látta a nemzetiség egyik főbástyáját: hitte, hogy ez intézmény alatt elveszhet ugyan az egyén, de hogy általa különösen a kismemességnek, mint osztálynak fennmaradása biztosítva van, s a nemzeti szellem épen ez osztály által tartatott fenn. Itt volt az első összeütközés a magyar nemzetiség s a modern liberalizmus követelményei közt, olyan, amilyen Széchenyi pályáján többször fordult elő.»

Pulszky láthatólag azon sárosiak közé tartozott, akiket Bornemisza igen helyesen bírálgatóknak nevezett, akik azért beszéltek, hogy beszélhessenek. Vele szemben Wirkner Lajos¹ sokkal találóbban jellemzi a *Hitelt*, amikor ezt írja:

«A *Hitel* és *Világban* Széchenyi nyíltan és bátran utal az akkor még istenített alkotmány' időszerű és népszerű értelemben való reformjára, minden elő- és balítéletet élesen ostoroz; figyelmeztet a szegénységre és a hátrányokra, melyek abból minden egyesre, úgy mint az összes lakosságra származnak és megjelöli az eszközöket és utakat, melyeken haladva Magyarország méltó helyet foglalhat el Európa népei közt, sőt még anyagi jólétet is vívhat ki.»

Meg kell említeni Gózonny Dániel *Észrevétel a Hitelre, melyet írt Gróf Széchenyi István* c. hosszabb cikkét (33 L), amelyet Gózonny a bécsi cenzúrához nyújtott be 1832 májusában engedélyezés végett. A bécsi cenzor véleménye szerint Gózonny nagy dicsérettel emeli ki Széchenyit, de azt tartja, hogy Magyarország korszerű haladása akadályainak felsorolásában a legfontosabbat, a protestánsokra nehezedő nyomást, elfeledte tárgyalni. Nem igaz, hogy a protestánsok a katolikussal egyenlő jogokat élveznek, még a megérdemelt kitüntetések (pl. Mária Terézia-rend stb.) is megtagadják tőlük. A protestánsok értékesebbek a katolikusoknál. Van törvény, de ennek címe (türelmi törvény) is sértő. Az elavult törvényeken változtatni kell. Szeretik ez ellen azt felhozni, hogy a franciák a régi alkotmány eltörlésével zavarba jutottak. Ez igaz ugyan, de e zavarral kinyílt Európa szeme is, a művészetek, tudományok magas fokra emelkedtek, és az ember művelődésének legjobb módja nyilvánvaló lett. Két példát hoz fel a katolikusok türelmetlenségére; majd hivatkozva gr. Esterházy rozsnyói püspök viselkedésére, kijelenti, hogy ahhoz a valláshoz tartozik, amelyhez mindenkinek tartozni kell, aki tudományokkal foglalkozik, legyen az különben Krisztus, Mohamed vagy akárki követője. Végül Napoleonnal illetlennek tartja valamely vallásnak a többivel előnyben részesítését.

A cenzor szerint a cikk hangja szenvedélyes, és az a gyanúja, hogy Gózonny e cikkét előzetesen már magyar cenzorhoz is benyújtotta, de elutasítottván, Bécsben próbált szerencsét.

Sedlnitzky a rendőrfőhatóság elnöke Gózonny cikkét és a bécsi cenzor véleményét bemutatta a magyar kancelláriának. A magyar

¹ *Élményeim*, 1879.

kancellária ez alapon a politikai tekintetben káros elveket tartalmazó cikket nem tartotta méltónak az engedélyezésre.¹

Gózony a fenti cikket a *Hitel* 3. kiadásának megjelenése után három lapra rövidítve elküldötte Széchenyinek, mint írja, «Hazám legpallérozottabb emberének», azzal a megokolással, hogy tudjon a dologról s hogy a türelmetlenségre vonatkozó állításait vegye fel a 4-ik kiadásba. Gózony a türelmetlenséget támadja, de maga is türelmetlen a katolicizmussal szemben.

1832. okt. 26-i keletű Széchenyi barátjának, gr. Batthyány Gusztávnak, levele a *Hitel*ről. Széchenyi ugyanis angliai útjában kezéhez juttatta az ott lakó barátjának a *Hitelt*. Batthyányt a *Hitel* — válasza szerint — valósággal elragadta; szerencsésnek tartja, hogy a *Hitelt* Széchenyi megírta. Mulattatta a könyv, mert fején találja a szöveget. A leghasznosabb könyvnek tartja, amelyet magyar nyelven ismer. Reméli, hogy sokan fogják olvasni, mert Széchenyi teljesen kifejtette és világossá tette benne azt, amire sokan csak egyes részekben és homályosan gondoltak. Kívánja, hogy soknak véérébe menjenek át a helyes nézetek, és a jövőben ezek szerint cselekedjenek.

Költemények is készültek a *Hitelre*. Elsőnek Tretter György Pest város főjegyzője énekelte meg *Das liebste Wort* (An den unerschrockenen und geistvollen Verfasser des *Hitel*) c. költeményében. Magas ormon fenséges hajadon ül, baljában Magyarország cimerezt ábrázoló paizzsal. Körülötte sok ezer körben férfiak veszik körül három csoportra oszolva. A hajadonhoz legközelebb a legkisebb csoport a javakban, fenségekben gazdagok állanak, ezután egy nagyobb csoport, céhjeleikkel a munka emberei, majd a vidéket messze előzönölve a földművesek csoportja. A büszke hajadon (Hungaria) ily szavakkal fordul a férfiakhoz: «Aki a legkedvesebb szót mondja nekem, azt mindenki előtt tisztelni fogom és az legyen gyámolom». Erre az első csoportból egymás után négyen a gazdagság, az ifjúság, a hír, majd a béke nevében szólnak. Az ötödik (Széchenyit jelképezve) ezt mondja: «Az utolsó csoportnak itt lenn (t. i. a földművelőknek) könnyítsd terhét, derítsd tekintetét, enyhítsd a régi idők sujtotta sorsát; ők a gyökerei annak a fának, amely gyümölcsöt és oltalmat nyújt neked. Gondold meg, hogy a gyökérrel a törzs és a korona is elvesz, csak ez fogja kincseidet, ifjúságodat, híredet és a békét megőrizni». A többiek félénken hallgatták szavait, a hajadon azonban magához intette és így szólt: «Te szolgálsz igazi buzgalommal és igazat mondasz, te légy oldalam mellett és légy oltalmam».

Széchenyi a *Hitelt* elküldötte Görög Demeternek is Bécsbe. Görög odaadta a művet Piringer Mihály akkori kamarai tiszt-

¹ Pol. Hfst. 1832. év: 4689.

viselőnek. Piringer a *Hitel*be a következőket írta (1930 máj. 1.) Széchenyi dicséretére:

Bölcs elméd térségét
 Jó szived mélységét
 Tsudáalom.
 Tanácsid feddőt
 Közjó melleztőt
 Sajnálom.
 Ne bánd, ha ki szavadtól irtózik,
 Csak ugyan a józan ész már bimbózik.

Somogyi Ferenc győri negyedéves növendék pap (1830. dec. 25.) így éneкли meg a művet:

.... tenmagad is magas
 És dús elmetehetségedet a honi
 Míveltségre szabad s a köz Magyar
 Tőled bírja nagyobb kincseit: a Hitelt.

Péczy József debreceni ref. pap és költő *Epigrammák és apróságok* címen megjelent költeményeivel 1832 elején kedveskedett Széchenyinek. A kis kötetben két epigramm vonatkozott Széchenyire. Az egyikben (*Széchenyi István*) így jellemzi: «Minden vágyja keresni igazt, használni honának.» A másikban (*Hitel*) ezt írja: «Nintsen hitelbe hitel, Hiteled hitelesb az aranynál.» Ha — írja Péczy — ez erőltetettnek tetszenék, így változtatja: Rossz betsben hitel áll, Hiteled betsesebb az aranynál. Széchenyi megköszönte az ajándékot, szerényen elhárítja a dicsőítést, de bevallja, hogy soha lelke előtt semmi annyira szent nem vala, mint a dicső cél, honának használni, s ettől semmi sem riasztja vissza; megköszöni ítéletét, hogy Hitele hitelesb az aranynál, mert a mű ily kedvezőt még nem hallott, de annál több szigorút.

Péczy később (1835) *Lant* című költeményfüzetében felvette Baksay Dániel ref. papnak hexameterekben írt hosszabb költeményét (*Gr. Széchenyi Istvánhoz*), amelyben azt éneкли, hogy a magyar nemzet álomnak eresztvén fénykoszorúzza fejét, elaludt és százakig alvék, amíg védszelleme, Gr. Széchenyi István, fel nem ébreszté. Nagy kort kíván néki, annyira ritkát, amennyire ritkák és tündöklők érdemei. Egy nagy nemzet szeme csüng rajta, vivja ki a századnak erős munkáját, nagy neve fényes csillag lesz késő század egén is. Egy újabb rövid költeményben pedig Széchenyihez hasonló sok szívet kíván a honnak, mert «úgy jön aranykorod el».

Édes Gergely ref. pap 1834 máj. 6-iki levelében azt írja Széchenyinek, hogy nagy öröme volt a *Hitel* elolvasása után, és a mű versírásra készítette. 1834 márc. 13-án olvashatta el először a *Hitelt*, májusig már harmadszor olvasta még nagyobb

gyönyörrel. Közli vele Horatius nyomán írt költeményét, a *Hitel írójához*. Költeményében dicsőíti a művet és íróját.

Ezt Klióm, ezt zengd te, mivelhogy erről
Mondhatod, hogy nem születt Hazánkban
Mássa még eddig s hogy ez a magyar föld
Ritka remekje.

Ugy hogy e nagy férjfi, ha halhatatlan
S itt örökké fenn maradó lehetne,
Mindentitt első helyet érdemelne
Minden időben.

És ha népünknek gyönyörére már nem
Lenne más kedvelt fejedelme s atyja,
Akkor e bölcs fő maga volna méltó
Szent koronánkra.

Noszlopi Antal somogyi fi (1834. okt. 31.) így céloz költeményében a *Hitelre*:

Tudja meg (t. i. mindenki), hogy Te valál,
[ki setéség gyáva homályát
Szétosztatva sugárt árasztottál szemeinkre,
Hogy beláthassunk rózsá korába
S Nemzeti jól létünk vennők mélyen sziveinkre.
Csak Te nyitál ösvényt, melyen járván Haza fényét
Boldogabb éveknek szárnyára emelni lehessen.

Czuczor Gergely 1837-ben énekli meg Széchenyit *Egy hazafihoz* c. költeményében.¹ Igaz, hogy Széchenyi addigi egész működése volt a költő előtt, de a kétségtelen alap a *Hitel*, amikor ezt énekli:

Mi fölriaszthat nemzetet ősei
Hirén nyugodtan szunnyadásából,
Jobb vélemények zsenge magvát
Híntegeté hazaszerte tollad.

S mint a regéskor hőse Prometheus
A nyers anyagnak leiket adó tüzet
Égből hozott: úgy ihletéd Te
Honfiaid kebelét heveddel.

Szellemes magyarázatot ad Széchenyi művéről Greguss Mihály (Agost atyja). Francia kerthez hasonlítja, amelyben 10—12 fasor egy pontba vezet. Széchenyi az olvasóval a kör periferiáján van és fasorról fasorra járva a közép felé mutat, hogy ott a hitel. Minden oldalról a hitel hiányosságait teszi érezhetővé, minden oldalról megbeszéli a tárgyat, és megvilágítja, a nélkül, hogy beléhatolna.

Széchenyi és Kossuth írói párharcában sor került a *Hitelre* is. Kossuth az 1840. nov. 19-i pestmegyei közgyűlésen dörgő taps között a legnagyobb magyarnak nevezi el Széchenyit,

¹ Athenaeum, 1837.

de amikor vitára kerül a sor, *Szemle és értesítés* c. vezércikkében azt fejtegeti (1843. máj. 14.), hogy Széchenyi

«a vállalatoknál a kísérlet embere, habár itt-ott később némi vállalatából nem az leszen is, aminek azt eredetileg gondolá. De mint politikai reformátor — deákos-magyarul szólva — opportunitási celebritás. Aki a nemes gróf Hitelét, Stadiumát stb. most megolvassa, lehetetlen nem látnia, miként mind az korántsem oly mélyen combinált s minden következményben végig megfontolt átalakulási tervezet, minőt a közvélemény jelen állapota kívánna, hogy azon roppant hatást megközelítse, melyet a Hitel c. munka tön, hanem az egy igen szerencsés opportunitási jelenet volt; az abban tolmácsolt gondolatok tömördek főben lappangtak már, miként tűzkőben a szikra lappang és a Hitel volt az első varázsszó, az volt az acélütés, melyre a szikra világba pattant és ez gróf Széchenyi roppant érdeme, mely őt opportunitási celebritássá tette; ámde, ha későbbi munkáival az előbbieket egybeahasonlítjuk, minden lapon kézzel fogható nyomait találjuk annak, hogy a Hitel elég status tudományi képzettséggel nem bírt s írója mint politikai reformátor sok dolgok iránt önmagával tisztában nem volt. A Pesti Hirlap alkalmul szolgált a nemes grófnak önmagával tisztába jönni.»

Széchenyi erre *Mély számoló tanítványom* c. cikkében (VI. közlemény) hasonló csipősen így vágott vissza:

«Kár, hogy 13 év előtt, mikor Hitelem megjelent, oly derék tapasztalatú bölccsel, mint a Pesti Hirlap szerkesztője még nem ajándékozta meg az ég a magyart, mert ha már akkor ilyessel ajándékozta vala meg, ki annyira tisztában van magával és oly irtózatosan ki van bélelve statustudományi mindenféle recipékkal, mint a tudós szerkesztő úr: ez esetben eddigelé már alkalmasint mindenén átesett volna vértünk és igen üdvösen szenderegneink egy fölénk épített piramis vagy inkább ránk garaboncolt rom alatt.»

Meg kell említeni, hogy a *Hitelt* az 1845 nov. 20-iki akadémiai nagygyűlés 1830-ra a Marczibányi-féle jutalomban részesítette, Ismeretes, hogy Marczibányi István alapítványt tett, s ebből a legjobb magyar könyv évi 400, és egy nyelvtudományi kérdés legszerencsésebb megfejtője évi 100 váltó forint jutalmat kapott. 1815-től adattak ki e díjak, de csak négy ünnepélyes közülésben adta ki a nádor a Pestmegye által kezelt díjakat. Az 1831-ik évben az alapítvány az Akadémia kezelésébe került, amely innen kezdve jutalomban részesítette a legjobb magyar könyvet. 1828-tól 1830-ig az alapító szándéka szerint számba véve az ezen években megjelent munkákat 1828-ra Czuczor Gergely *Aradi gyűlésének*, 1829-re Balásházy János *Tanácslatok a mezei gazdaság körül* c. művének, 1830-ra Széchenyi *Hitelének* adta ki a jutalmat. A *Hitelt* Toldy Ferenc így jellemezte:

«Ismeretes mindnyájunk előtt e könyv, amely híven tükrözvén vissza szerző hatalmas egyéniségét, nem csak tudományos munka, hanem politikai tett volt egyszersmind, egyiránt gazdag eredményű az irodalom körében s a közélet mezején s rendkívüli hatású a nemzeti nyelvre is.»

Íme, így ítélték meg a *Hittel* és íróját a kortársak. Valóban úgy volt, hogy míg az egyik dicsérte vagy az egekig emelte a művet írójával együtt, a másik kárhoztatta, sőt voltak, akik hazaárulással vádolták az íróját.

A leghiggadtabb, legtalálóbbról és legszebb képet Deák Ferenc adta a műről és írójáról. Amikor ugyanis Széchenyi véleményt kér tőle, írjon-e a Pesti Hírlap ellen, így írja meg véleményét (1841. márc. 20.):

«Mi magyarok sokáig aludtunk. Százados harcokban s az irigységszülte visszavonásnak véres csapásai között kifáradva, Mária Theresiának szenderítő kormánya alatt szunnyadtunk el, — azon egész időt, míg Európa újjá született, csendesen elaludtuk s Józsefnek hatalom-szava sem vala képes felrázni bennünket, mert akkor éppen első álomban valánk. Alvásunk mély volt és nehéz; nem olyan, mint a munka után pihenő, mert ezt a multnak és jövőnek tarka álmoképei tengik körül; nekünk pedig népek s nemzetnek életét tekintve, nem sok fénypontjaink vannak a multban, jövőöndökről pedig még álmodni is restek valánk, — hanem olyan mint a hozznak téli alvása, mely álmok nélkül, tompán és érzéketlenül alszik tavaszig, s azalatt testét ön zsirjából táplálja. — Felriasztott végre nehéz alvásunkból a *Hitel* és *Világ* írója. Ő volt az, ki első ébredésünkkor alakot adott sejtéseinknek és szavakat gondolatainknak. A észnek és igazságnak égi szikrájánál gyújtotta meg fáklyáját és mi az ő fáklyájánál gyújtottuk meg apró mécseseinket. Fényesen lobogott a fáklya világa, de a tér nagy volt és sűrű volt a sötétség, amely a tér felett elterült s a fáklya nem vala képes a nagy tért egészen megvilágítani. Sok apró mécs gyult meg azonban a fáklyának lángjától, azok ismét más mécseket gyújtottak meg s mind ezek a nagy téren elszórva, mindenik a maga kis körében egy kis tért világított meg, s így kezdett oszlani a sötétség. Most már láttunk és örültünk az életnek és a világosságnak. De láttuk a sok rosszat is, mit századok igazságtalansága rendszerünkben és törvényeinkben összehalmozott s a számtalan hiányt, mit századok terjedése okozott. Láttuk, hogy mások messze elhaladtak, míg mi csak aludtunk és erős lón bennünk a határozat, javulni és haladni. Küzdőtünk azokkal, kik a világosság előtt makacsul szemet húnyva, nem akarták felemelni zsibadt tagjaikat a henyességnek puha párnájáról, lerántottuk az óságnak és megszokásnak leplet sok igazságtalanságról; s kérve és dorgálva, kedvezve és gúnyolva buzdítottuk a magyart: hogy javítson és haladjon.»

Közlő: VISZOTA GYULA.